

тэрміны *уравнительная зарядка, уравнитель*, перакладаюцца як *раўнавальная зарадка, раўнавальнік*.

Прадуктыўным тыпам у тэрміналогіі з'яўляюцца ўтварэнні з суфісам **-к-**, якія ўжываюцца са значэннем працэсу. Да гэтай словаўтваральнай мадэлі адносяцца тэрміны тыпу *пераліўка, аплілоўка, падчыстка, праходка, пратарка, зварка*.

У тэрміналогіі ўлічваюць такія асаблівасці тэрміна, як зручнасць у вымаўленні, графічная сцісласць, таму перавагу аддаюць кароткім марфемам **паў-, проці-** тыпу *паўураўнаважаны мост, засцярога проціпажарная, кацёл з процітокамі*.

Такім чынам, нягледзячы на тое, што ў сучаснай тэхнічнай тэрміналогіі запазычаная лексіка займае вельмі вялікае месца, усё ж тэрміны, утвораныя на ўласнамоўным матэрыяле, таксама прысутнічаюць. Хоць гэты пласт лексікі параўнальна невялікі, аднак ён патрабуе пільнай увагі з боку тэрмінолагаў.

У сучаснай тэхнічнай тэрміналогіі назіраецца тэндэнцыя да інтэрнацыяналізацыі, тым не менш ёсць шмат і нацыянальнага як у лексіцы, так і ў словаўтварэнні. Вельмі часта імкненне "абеларусіць" тэрміналогію прыводзіць да пурыстычных спроб замяніць інтэрнацыянальныя тэрміны "сваімі", нацыянальнымі. Тым не менш, як паказвае практыка, усё гэтыя намаганні заканчваліся няўдачай. Натуральны ход развіцця мовы ўсё расставіць па сваіх месцах.

УДК 811.161.3

НАВУКОВА-ТЭХНІЧНАЯ ТЭРМІНАЛОГІЯ: СПАСАБЫ ТЭРМІНАЎТВАРЭННЯ

С.М. САМКОВІЧ

Навуковы кіраўнік – ст. выкладчык А.Б. ГУРНОВІЧ

Роля тэрміналагічнай лексікі ў агульнай лексічнай сістэме мовы ўвесь час павышаецца.

Развіццё навукі і тэхнікі выклікае ўзнікненне новых навуковых галін, што нараджае новыя тэрміналагічныя сістэмы і ўносіць змены ў ўжо існуючыя. У развітых мовах каля 90% лексікі прадстаўлена навуковымі і тэхнічнымі тэрмінамі. Аднак у кожнай вузкай галіне навукі і тэхнікі колькасць спецыяльных тэрмінаў не перавышае 10-15%.

У сучаснай беларускай літаратурнай мове тэрміналагічная лексіка стала неад'емная часткай лексічнай сістэмы. Гэта адлюстравана, у прыватнасці, у тлумачальных і перакладных слоўніках беларускай мовы, якія сведчаць аб высокай ступені ўзаемадзеяння тэрміналагічнай і агульнаўжывальнай лексікі.

У тэрміналагічным словаўтварэнні выкарыстоўваюцца ўсе спосабы словаўтваральнай сістэмы беларускай мовы: лексіка-семантычны, марфалагічны, сітаксічны.

Заснаваны на пераасэнсаванні лексічнага значэння агульнаўжывальных слоў лексіка-семантычны спосаб тэрмінаўтварэння шырока прадстаўлены ў галіне сельскагаспадарчага машынабудавання. Такім спосабам утвораны тэрміны: калена, палец, плячо, лапа, зубы, рабро, нага, гусеніца, чарвяк, хваставік, рукаў, ручка, грабёнка і інш.

Перанос значэнняў у стварэнні беларускіх тэрмінаў даволі часта распаўсюджваецца на ўласныя імёны. Так, назвы некаторых марак машын, відаў раслін паходзяць ад беларускіх імён, назваў гарадоў, рэгіёнаў, краіны: гатунак бульбы “Паўлінка”, зернаўборачныя камбайны КЗС-7 “Палессе”, Ліда – 1300, трактар МТЗ – 1522 “Беларус” і інш.

Нярэдкія выпадкі ўтварэння тэрмінаў шляхам надання новага значэння ўжо існуючым у іншай галіне ведаў. Так, тэхнічны тэрмін звяно сустракаецца ў медыцыне (звяно вегетатыўнай нервовай сістэмы), у раслінаводстве (механізаванае звяно) і г.д.

Частка беларускіх тэрмінаў утворана шляхам сэнсавага перакладу і калькавання рускіх тэрмінаў: хуткасны (скоростной), шчыльны (плотный) і г.д.

Побач з плённымі вынікамі ўзаемадзеяння ўласна беларускіх і рускіх элементаў у тэрміналогіі ўзнікае і праблема варыянтнасці. Гэта абумоўлена магчымасцямі дваякага афармлення тэрмінаў, напрыклад: першасны-пяrvічны, узбагачэнне (глебы) – абагачэнне (глебы) і г.д.

Пры марфалагічным спосабе тэрмінаўтварэння новыя словы ўтвараюцца на базе існуючых у мове словаўтваральных афіксаў. Гэты спосаб з'яўляецца найбольш прадуктыўным. Шмат тэрмінаў утворана пры дапамозе аснова- і словаскладання, а таксама абрэвіяцыі.

Суфіксацыя займае значнае месца ва ўтварэнні тэрмінаў. Сярод найбольш прадуктыўных ва ўтварэнні тэхнічных тэрмінаў вылучаюць суфіксы:

-нн-, -энн-, -к-: кіпенне, ахаладжэнне, аднаўленне, плаўленне, тачэнне, валачэнне, ачыстка, выцяжка, змазка;

-льнік-: вымяральнік, акісляльнік, напільнік, ахаладжальнік;

-чык-, -шчык: наладчык, грузчык, зваршчык, апрацоўшчык;

-асць: гібкасць, акругласць, вязкасць;

-нік-: акучнік, паглыбнік, адборнік;

-атар-: акумулятар, вентылятар, кандэнсатар, рэзанатар (большасць такіх тэрмінаў мае інтэрнацыянальны характар).

Прэфіксацыя (прэфікс – прыстаўка) займае меншае месца ва ўтварэнні тэрмінаў у параўнанні з суфіксацыяй. Найбольш прадуктыўнымі тут з’яўляюцца інтэрнацыянальныя прэфіксы:

-суб-, супер-, звыш-, ультра-, -экстра: субдамінанта, суб’ядро, суперфасфат, суперэспрэс, звышгенератар, звышправодны, ультрафільтр, экстра-аўтобус.

Сярод уласнабеларускіх прэфіксаў можна вылучыць наступныя:

- без- (бяз-), бес-(бяс-), не-(ня-): безнапорны, бессальніковы, бяссцёкавы, неаднароднасць, недагаранне.

Прэфіксальна-суфіксальны спосаб тэрмінаўтварэння займае нязначнае месца ў тэрміналагічнай намінацыі. Такім спосабам утвораны, напрыклад, наступныя тэрміны: перадп্লужнік, падсітак, наканечнік, падрамнік. Даволі значнае месца ва ўтварэнні тэхнічных тэрмінаў належыць аснова- і словаскладанню. Складаныя тэрміны ўтвараюцца шляхам спалучэння ў адзінае цэлае двух і больш самастойных слоў або асноў. Напрыклад, бензабак, грамаадвод, кустарэз. Асноваскладанне можа спалучацца з суфіксацыяй: зернеперагрузчык, камнедрабільнік.

Абрэвіятурны спосаб дастаткова значна прадстаўлены ў навукова-тэхнічнай тэрміналогіі. З дапамогай названага спосабу тэрміны ўтвараюцца ў выніку скарачэння словазлучэнняў, напрыклад: ПЗМ – палівазмазачныя матэрыялы, ЦРМ – цэнтральная рамонтная майстэрня, СТАТ – станцыя тэхнічнага абслугоўвання трактароў.

У сучасны перыяд усе больш прадуктыўным становіцца сінтаксічны спосаб утварэння, які прадстаўлены тэрміналагічнымі словазлучэннямі (так званыя комплексныя тэрміны). Напрыклад, гарачае валачэнне, газавое рэзанне, ланцуговая рэакцыя, тэрмічная загартоўка, праўка метадам абкочвання, супраціўленне матэрыялаў.

Сучасная беларуская навукова-тэхнічная тэрміналогія дастаткова распрацаваная, здольная перадаць усю сістэму навукова-тэхнічных паняццяў, аднак патрабуе далейшай працы ў напрамку ўпарадкавання і сістэматызацыі.